

Novák Csaba Zoltán

A „SZTÁLINI KISMAGYARORSZÁG” ÉS AZ ÖTVENES ÉVEK

Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008, 448 oldal

A romániai magyarság 1945 utáni történetének kutatása a kommunista párt diktatúrája időszakában szigorúan alárendelődött a párt ideológiai követelményeinek. Ennek függvényében olyan, az erdélyi magyarságra vonatkozó történeti munkák láthattak csak napvilágot, amelyek többé-kevésbé egy megadott ideológiai célt követtek. Ráadásul a nyolcvanas évektől, az egymással egyre feszültebb kapcsolatban levő Románia és Magyarország számos ideológiai csatáját a történetíráson keresztül vívta meg. 1989 után a témára vonatkozó történetírás új lendületet kapott, de az előző történelmi időszak és a kilencvenes években tapasztalható politikai feszültségek nem kedveztek a szigorúan szakmai értelemben vett, a múlt-ról való úgymond „szakszerű beszélgetéseknek”, elemzéseknek. Mindkét történelmi kánon a jól megszokott és bevált sérelmi megközelítés mögé rejtőzött. A kimagasló jelentőséggel felruházott politikatörténeti események leírása, a kimondottan mártírológiai személetű zszurnalisztikai megközelítések uralták az erdélyi magyar történetírási kísérleteket is. A kilencvenes évek végétől, a romániai levéltárak elérhetősége esélyének fokozatos növekedésével és új szereplők megjelenésével, egy új szemléletmód jelentkezett az 1945–1989 közötti korszak értelmezésében. A Bárdi Nándor által szerkesztett *Autonóm székelyek? A székelyföld változásai az ötvenes években* című, több szerzőt is felvonultató tanulmánykötet világosan jelezte, hogy az eddigi megszokott kánonok egy újszerű diskurzussal bővülnek. Egy olyan újszerű diskurzussal, amelynek alapját a szigorúan tudományos szemléletmód, a legújabb elméletek, értelmezések (magyar, román, nemzetközi), a források sokszínűsége és azok elemzése adja. Ennek a jelenségnek az egyik legmarkánsabb példája Stefano Bottoni munkássága is. A *Sztálin a székelyeknél* című munkájában Bottoni az ötvenes évek székelyföldi világát mutatja be, azt a korszakot, amikor a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) révén, nem csak az úgynevezett szocializmus, hanem Sztálin, a sztálini modell jött el a székelyekhez. Az a modell, amelyet a Szovjetunióban sikeresen alkalmaztak a nemzeti kisebbségek szocialista típusú integráció-

jának megvalósításában. Ennek értelmében a szocialista típusú politikai, gazdasági, társadalmi átalakulás (a történelmi pártok felszámolása, a mezőgazdaság, ipar és oktatás államosítása, az osztályharc) az adott közösségben a saját soraiból kiválasztott és kiképzett elit révén valósult meg.

Bottoni öt nagyobb fejezetbe strukturálva mutatja be az ötvenes évek világát, ezen belül a MAT történetét. Az első fejezetben a tartomány genezise kerül terítékre, az adminisztratív változtatások, átszervezések, a szovjetek által betöltött szerep és nem utolsósorban a lakosság reakciója. Bottoni képes felülről szemlélni az 1952 nyarán bekövetkezett eseményeket, amelyekben nagy szerepet játszottak a szovjet „tanácsadók” (P. Arhipov, P. Tumanov), a romániai politikai élet szereplői, és képes árnyaltan vázolni a MAT különböző nemzetiségű lakosainak reakcióit is a tartomány létrehozásának hírére.

A következő fejezetben a romániai nemzetiségpolitikai kontextusban tárgyalja a tartomány létezésének alapkérdéseit, magát az úgynevezett sztálini modellt: a centrum–periféria viszonyt, a MAT tényleges helyét a román politikai rendszerben, a tartomány státusát. Kiemelendő az úgynevezett „Statútum-ügy” bemutatása, amely világosan körülhatárolta az új közigazgatási egység (MAT) lehetőségeit és korlátait egyaránt.

A harmadik fejezet az egyik legszínesebb része a kötetnek, hisz az eddig legkevésbé ismert vonatkozások, kérdések jelennek meg a MAT-tal kapcsolatosan: kultúra, politika, gazdasági élet, kulturális intézmények és az ötvenes évekbeli székelyföldi társadalom változásai. A fejezet azért is rendkívül fontos, hisz a kutatások alapértelmezéseinek zömét tartalmazza, ez az a fejezete a MAT-nak, ahol ténylegesen előnyé lehetett kovácsolni – főleg kulturális szinten – az úgynevezett „autonóm” státust. Ugyanakkor nyomon követhetjük a hagyományörzésben, de a szocialista átalakításban is egyaránt szerepet játszó „pártos szellemiség” alakulását (Igaz Szó) és a „harcias szórakozást” biztosító színházi élet fejlődését is (Székely Színház).

A negyedik fejezet az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc romániai, illetve erdélyi kihatásait, azok rövid és hosszú távú következményeit mutatja be: az általános politikai hangulatot, színteret, a forradalom romániai és erdélyi fogadtatását, majd a hatalom azonnali, illetve későbbi reakcióját, válaszlépéseit.

Az ötödik és egyben utolsó fejezet a MAT létezésének utolsó felvonását, szakaszát veszi górcső alá. A szerző eddig ismeretlen források alapján készíti el az 1956-os események több évig tartó megtorlásának mérlegét, mutatja be annak funkcióit. Az ötvenes évek vége a tartalom nélküli formák világát jelentette a MAT számára. A román politikai hatalom az 56-os eseményeket mérlegelve szakít az addig sem túlságosan kedvelt sztálini modell alkalmazásával. A MAT-ot 1960-ban átszervezik, megszüntetve addigi jellegzetes vonásait.

Bottoni munkája egy többéves kutatás összegzése, terméke, eredménye, és ez meglátszik a könyv minden egyes pontjában. Sőt, ebből kiindulva, akár azt is mondhatnánk, nemcsak egy többéves kutatás végterméke, hanem egy többéves tanulási,

tapasztalási folyamat beteljesülése. Tapasztalási folyamat is, hisz a szerző nemcsak a maga idejében meglelhető, fellelhető forrásokat gyűjtötte össze, hanem e hatalmas ismeretanyagot igyekezett megfelelő terepismerettel is gazdagítani. Utazások, interjúzások, beszélgetések, találkozások tömkelegével hatolt be egyre mélyebben a történelmi forrásokon túli mentális világba. Tette ezt olyan szinten, hogy a kezdetben „marslakói” státussal felruházott Bottoni idővel a korabeli romániai politikai élet, sőt számos tekintetben az erdélyi mikrovilág egyik legjobb ismerőjévé vált. Említettük a források mennyiségi és minőségi sokszínűségét. A szerző hosszas és aprólékos munkával tárta fel a MAT-ra vonatkozó helyi forrásokat és egészítette ki azokat a bukaresti levéltárak ide vonatkozó anyagaival. A korszak kutatása történetében először kerültek bemutatásra a Securitate Iratanyagát Ellenőrző Bizottság (CNSAS) levéltárából származó források, amelyek újabb dimenziókat nyitottak meg a korszak történéseinek értelmezésében.

Anélkül, hogy – a történetírás számára amúgy elengedhetetlen – aprólékos forrás-gyűjtő munkát, a történelmi „puzzle elemek” összerakásának, az események lehetőleg pontos rekonstrukciójának és pozitivista „elmeselésének” fontosságát mellőznénk, meg kell jegyeznünk, hogy a *Sztálin a székelyeknél* –szerintünk – legnagyobb érdeme a korszak és a MAT mint jelenség szemléletmódja, értelmezési paradigmái. Bottoni, az empátia mellőzése nélkül, tud szakítani (és talán részben kívülállóként könnyebb is neki) az eddigi sérelmi kánonnal, és képes az egész korszakot az összromániai, sőt a kelet-európai történelmi kontextus részeként kezelni, elemezni. Teszi mindezt egy megalapozott elméleti háttértudásra utaló modern, de mégis érthető szaknyelvezettel. Az 1956-os eseményeket Bottoni egy olyan időszakban mutatja be példaértékűen (2006-ban volt a forradalom 50. évfordulója), azt, hogy miként lehet a történetírás legalapvetőbb módszereivel körüljárni, megkonstruálni, leírni, értelmezni és történelmi kontextusba helyezni az erdélyi és romániai 56-ot, amikor oldalak százai, tanulmányok tucatjai és külön kötetek termelődtek a már jól megszokott, mondhatni kényelmes szenvedéstörténeti megközelítésben, a módszertani szakszerűség teljes hiányában.

A könyv egy másik érdeme, hogy a szerző egyszerre képes látni a „nagy történetet” és ugyanakkor a mikrovilágok szintjét is. A MAT és az ötvenes évek bemutatásában mikrotörténeti szintű kutatási eredményeket is bevisz (ebben amúgy a korszakra vonatkozóan Oláh Sándor és Gagyai József alkottak még maradandót), nagyon jó érzékkel ereszkedik alá egy-egy jellemző kistörténet rekonstruálásába. Ilyen például a MAT-beli értelmiségiek 1956-os vitája, a „Statútum-ügy”, vagy egy-egy fontos káder, pártaktivista életútjának felvázolása értelmezése. A szerző jól ismeri a korszak szereplőit, apró életrajzi adataikkal nagyon jól helyezi történelmi kontextusba a szerepüket, jelentőségüket. A különböző fejezetekben, alfejezetekben több helyen is képes illusztrációk teszik még „láthatóbbá”, érzékelhetőbbé a korszak hangulatát.

Stefano Bottoni könyve sok tekintetben úttörő és egyben meghatározó alkotása az erdélyi, romániai magyarság 1945–1989 közötti történetének. A szerző ügyesen ötvözi a már meglevő tudásanyagot az új ismeretekkel, és ezek keresztmetszetéből fogalmazza meg alapvételeit, meglátásait. A történet végig egy keretben mozog, ok-okozati összefüggések láncolatából következnek az események, jelenségek. A MAT történeteként indul és fokozatosan tágul a perspektívája, hogy aztán 1956-tól kezdődően a romániai politikai élet, a magyarságpolitika horizontjáig szélesedjen ki.

Az erdélyi (de nemcsak az erdélyi) történetírás egyik alaplélménye, mennyire sikerül kitörni az elefántcsonttoronyból, milyen mértékben lehet eljuttatni a legújabb kutatási eredményeket az érintett kulturális fórumokhoz vagy akár a szélesebb olvasóközönséghez, hogyan lehet megtalálni az ide vezető legcélszerűbb útvonalat. Bottoni ebben is úttörő, hisz nemcsak kutatóként, hanem aktív véleményformálóként, aktív értelmiségi szereplőként is belevetette magát az erdélyi közéleti fórumokba, számos vitát generálva, amelyek több esetben is megosztották a különböző erdélyi értelmiségi csoportosulásokat. Olyan tabunak számító kérdések kerültek így előtérbe (hatalom és értelmiségiek viszonya), amelyek értelmezése még távolról sem tekinthető lezártnak.

A szerző sokszor nehéz terepen mozgott, hisz számos alap kutatás, előtanulmány hiányzott, főleg a gazdasági élet a társadalmi átalakulás folyamatát illetően. A történet távolról sem zárul le ezzel a könyvvel, persze nem is zárulhatna le. Új kapukat nyit meg, hogy egy sportból kölcsönvett kifejezéssel éljünk, új labdákat ad fel a következő nemzedéknek, a téma következő kutatóinak, hogy milyen irányba lehet folytatni a kutatásokat, elemzéseket alkorszakra vagy akár a MAT-ra vonatkozóan. A MAT-ra vonatkozó helyi, marosvásárhelyi belügyminisztériumi források most váltak kutathatóvá. Nyitott lesz a terep, továbbá a gazdaság (akár egy-egy ipari egység), a társadalmi fejlődés, a kultúrmozgalom vagy akár az oktatás kutatásához.

A tematikus tagolásában is szakszerű alkotás nem pusztán egy narratív diskurzus, hanem értelmezés is. Elméleteket cáfol, fogad el vagy egészen új konstrukciókba (a MAT mint kulturális üvegház, 1956 kihatásainak értelmezése) helyezi az ötvenes évek világát.